

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk University Journal of Faculty of Letters

Sayı / Issue 67, Aralık / December 2021, 52-78

**SALUR KAZAN'IN YEDİ BAŞLI EJDERHAYI ÖLDÜRDÜĞÜ
BOY'DA AİLE**

**The Family Concept in the Parable of Salur Kazan's Killing
Seven-Headed Dragons**

(Makale Geliş Tarihi: 08.10.2020 / Kabul Tarihi: 06.05.2021)

Muhammet ATASEVER*

Öz

Toplumun tesisi aile, ailenin tesisi ise birey ile mümkündür. Birey ve toplumun var olması veya yokluğa mahkûmiyeti, her ikisini de ayakta tutan aile kurumunun dirliğine bağlıdır. Türkün milli ve manevi değerlerinin asırlar boyunca gösterdiği tekâmül ocak ile doğrudan ilişkilidir. Türk ocağını kadim yapan onun dayandığı esaslar ve toplumun fertlere yüklediği ödevlerdir. Söz konusu ödevlerin geçmişten günümüze dek yaşadığının ispatı olan halk yaratmaları araştırmacılar için değerli kaynaklardır. Türkün İslam ile tanış olma döneminin kültür köklerini gördüğümüz Vatikan ve Dresden nüshaları ile on iki boydan müteşekkil Dede Korkut adlı destani hikâyeler, zikredilen kurumun ve değerlerinin canlı bir biçimde yaşatıldığı anlatılardır. Makalede, henüz bir yıl önce ilim âlemine on üçüncü boy olarak takdim edilen “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy” toplumsal cinsiyet rolleri özelinde bireye inilerek sosyolojik manada tetkik edilecek ve aile ekseninde bir milleti var eden değerler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, aile, Salur Kazan, yedi başlı ejderha, Günbed / Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası.

Abstract

The foundation of society rests on the family, and the latter relies on the individual. The existence or demise of both individual and society depends

* Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörlük Ortak Zorunlu Dersler Koordinatörlüğü Türk Dili Bölümü, Kilis, Türkiye, atasevermuhammet@gmail.com, [ORCID ID: 0000-0002-9633-8297](https://orcid.org/0000-0002-9633-8297).

on the sustainability of the family institution. The development of Turkish national and spiritual values over the centuries is directly related to the concept of 'hearth'. What makes the Turkish hearth immortal are its foundational principles and the duties that society imposes on its individuals. Folkloric elements which prove that these duties have survived till now are valuable resources for researchers. The epic stories named Dede Korkut, consisting of twelve stories combined with The Vatican and Dresden copies, reflect the cultural roots of the period when the Turks became acquainted with Islam, and, are the narratives in which the mentioned institution and its values are kept alive. This article analyses "The Story about How Salur Kazan Killed the Seven-Headed Dragon" which was presented as the thirteenth dimension to the scientific world just a year ago, from a sociological perspective by referring to the gender roles, and, focusing on the family concept, highlights the values that gives a nation its identity.

Keywords: Dede Korkut, family, Salur Kazan, seven-headed dragon, Günbed / Turkistan / Turkmen Sahara Copy.

Giriş

İki nüsha ve on iki boy ile yaklaşık iki asırdır hemen her sahada üzerinde çeşitli ilmi çalışmalar yapılan Dede Korkut Boyları; birey, aile ve toplum üçlemesinin zengin ilişkileri ile örülüdür. Oğuz boyları fertlere verilen önemin ve değer, ocağa dolayısıyla millete yansyacağı inancına sahiptir. Bireyin değersizleştirildiği toplumlarda, zarar önce aile daha sonra benzer biçimde topluma sirayet edecek, bu eylem toplumsallaşmanın önüne geçecek, milli birliğin dağılmasına varan zararlar ile neticelenecektir.

Türk ailesinin temel dinamikleri ile yer aldığı destani hikâyelerde aile bir yaşam tarzıdır ve toplumu kültürel olarak her yönüyle yansıtan en somut kurumdur.

Toplumbilimi açısından incelemeye konu olan "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy"da da toplumu ilgilendiren onunla alakalı her oluşumda olduğu gibi, ailenin de bireyler özelinde toplumun ona yüklediği bazı sorumlulukları yerine getirmesi beklenir. Toplumsal cinsiyet rolleri adı verilen bu görevlerin denetimi başta aile fertleri ve sonrasında toplumsal kontrol sistemi ile sağlanmaktadır. Ödevlerin yerine getirilmesi yahut getirilmemesi durumu yaptırımları ve/veya neticeleri oluşturmaktadır.

Çalışma “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy”¹ adı ile Nisan 2019’da ilim âlemine tanıtılan ve Türkiye sahasında üç farklı neşri² yapılan on üçüncü³ Dede Korkut boyu yahut Türkmen Sahra Nüshası⁴ farklı iki cinsin, kız-erkek, doğumundan ölümüne kadar aile sosyolojisi bağlamında toplumsal cinsiyet rolleri, oluşan türlü sosyal örüntüler ile aile içi ve dışında nasıl bir toplumsal yapıda yaşam sürdürdükleri hakkında olacaktır.

1. Erkeğin Erginlenmesi ve Toplumsal Rolü

Türk Destanlarında ülkülerin, ideal hale gelmesini sağlayan kahraman, anlatılardaki erkek çocuğun umumiyetle ta kendisidir. Kabaklı’ya göre: “*Millet, nasıl bir kahraman, nasıl bir baht, hangi hedefler, ne gibi arzular istemiş ve beslemişse, onları destanlarında gerçekleştirir*” (Kabaklı, 1985: s.6).

“*Arzulanan bu kahraman, destan geleneğinin baştan sona bütünleyen en önemli süreklilik unsurlarından birisidir hatta birincisidir; ayrıca kahraman ben-merkezcilikten uzak, toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün mefkûreleri için varlığını feda edebilen, istedik tüm özellikleri yansıtan tiptir*” (Çobanoğlu, 2011: s.101-102).

Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy’da erkek çocuğun değeri, aile ve özellikle baba için önemi veciz bir ifade ile aktarılır: “*Yenile yetmiş oğlan igid evün görki, ev güvenci; bir kişinin soyında altı yaşar oğlı olsa yurd ornacı, göz aydını, bel kuvveti, yürek yağı*” (Ekici, 2019: s.37-39). Yaşlılık çağında erkek evlat sahibi olmak baba için başka bir baht, ayrı bir göz aydınlığıdır: “*Altmış yaşar kocalar sevinür, kocaluk çakında oğlı olsa*” (Ekici, 2019: s.101).

Soylamadaki “*halef, ardıl*” anlamlarına gelen “*ornac*” kelimesi (Shahgoli vd., 2019: s.202-203) iktidarın erkek çocuğa devri dolayısıyla mirasın babadan oğula intikali, ataerkil bir aile yapısını gösterir. Babası yurdu türlü nedenlerden ötürü terk eden erkek çocuk, onun yerine halkın başçısı olur. Ayrıca beylerin babalarının adı ile zikredilmesi de ailenin erkek çocuğa yönetim/statü/prestij kazandırdığına işaretir: “*Kara Göne yavrısı Kara Budag; Gıyan oğlı Delü Dünder, Ulaş oğlı Gazan*” (Ekici, 2019: s.129,131,133).

¹ Yeni nüsha üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Ercilasun, 2019: s.5-22.

² Konuyla ilgili neşirlerin farklı okumaları dipnotlarda verilmiştir. Metnin nasıl okunması gerektiğine dair bkz. Ercilasun, 2019: s.7-13. Okumalardan kaynaklı kelime farklılıklarının etimolojik izahı için bkz. Sertkaya, 2020: s.25-46,55-81.

³ Ekici’ye göre, anlatı yirmi üç soylama ve bir boy (Ekici, 2019: s.20-24); Azmun’a göre, yirmi yedi soylama ve iki boy (Azmun, 2019: s.17-21); Shahgoli vd.’e göre, yirmi dört soylama ve bir boydan (Shahgoli vd., 2019: s.160) müteşekkildir. Konuyla ilgili bkz. Sertkaya, 2020: s.161-165.

⁴ Yazmanın isimlendirme sorunsalı için bkz. Sertkaya, Uzuntaş, 2020: s.9-10.

Çocuğun henüz altı yaşındayken “*yurd ornacı*” olması kahraman vasfı taşıyan kişinin çocukluk devrinin neredeyse hiç olmadığını gösterir. Benzer biçimde Oğuz Kağan Destanı'nda erginlenmenin bu denli süratli olmasını Kaplân, “*yiğit olma ideali*”ne bağlar (Kaplan, 1979: s.29).

Beklenen, arzulanan erkek çocuğun kıymeti Kuran-ı Kerim'de zikredilen Hz. İsmail (as) kıssası ile pekiştirilir. Hz. İbrahim (as) ve Hz. İsmail (as) Yaradan (cc)'a teslimiyetleri ile telmih olunur. Erkek çocuk için cennetten boynuzu burma bir koç⁵ indirilmesi ona verilen değer in ilahi bir ifade ile göstergesidir:

“*Münâcatda söyleşdi İbrahim Halilullah hocası-y-ilen; yâ İlâhî menüm oğlum yohdur, sen oğlan vergil banâ, öz oğlumı keseyim yolunda kurbân-içün; Allah İsma'ili İbrahime onda verdi, apardı 'Arafat Dağına, İsma'ile pıçak çekdi, pıçak ona kâr etmedi, boynuzı burma koç indürdi Hakk Te'âlâ kudretinden İsma'ile kurbân-içün*” (Ekici, 2019: s.31-33).

Lala Kılbaş da övgüsünde Kazan'ı⁶ hayvanların erkek cinslerine benzeter: “*Kazakucun aygırısan olmag-ilen, kaybatanun bugurusan olmag-ilen, agayılun koçkarısan olmag-ilen*” (Ekici, 2019: s.137). Anlatmada erkekler koç ile anılır: “*koç alınlı igidler, koç igidler*” (Ekici, 2019: s.63,87).

Erkek çocuğa bu denli önem atfedilen bir toplumda ondan beklenenler de artar. Ekseriyetle adsız olan bu çocuk, ortaya çıkış rolü olarak kahramanlık göstermeli ve neticesinde bir ad kazanmalıdır. Kazan Bey, kahramanlık gösterip asıl adını almıştır: “*Ala Demür kâfir Handan gelen altı degül, altmış batman gazan-idi; İç Oğuzun, Dış Oğuzun akaları boş yerinden götürebilmezdi; içine la'l-i çakır doldurdum, ak dalımın üstine hob götürdüm, kara gazanı boşadubeni yere koydum; adum Delü Dönmez⁷-iken ad gazanan Gazan-idüm*” (Ekici, 2019: s.105-107). Ad kazanma hususiyle bir yolculuk neticesinde gerçekleşir. Dilek: “*Kahramanın yolculuğunun sonuçları, bireysel olarak onu toplum içinde sıradan olmaktan çıkarır*” (Dilek, 2010: s.56) fikrine varır.

Vahapzade de adın marifetle doğrulanması gerektiğini vurgular çünkü: “*Ulu ecdadımız Oğuzlar doğan çocuğa derhal ad vermezlerdi. Onların akidesine göre, adı başış almazlar, adı kazanırlar. Kendi marifeti ile ad kazanamayan, ada layık değildi*” (Vahapzade, 1985: s.24). *Bir genç savaşta ve avda yiğitlik gösterdikten sonra babası bütün boyu toplar, büyük düğün yaparlardı. Gencin gösterdiği yiğitlik takdir edilirse, boyun kâhini ona bir ad verir, genç de boyun gerçek üyesi olurdu.* (İnan, 1998a: s.232).

⁵ Yazmada yer alan 90'dan fazla hayvan adı ve etimolojisi için bkz. Uzuntaş, 2020: s.109-159.

⁶ Salur Kazan'a daha önce hangi anlatmalarda işaret edildiğine dair bilgi için bkz. Ekici, 2019: s.5-13.

⁷ Kahramanların adlarının içerik hususiyetleri ile ilgili bilgi için bkz. Bayat, 2013: s.154-155.

Ad alma ile kendi öz kimliğine kavuşan bireyin, varlığın yaratılış gayesine uygun biçimde iyi insan olması esastır, bu sebeple yaratılan her nesneye ulu nazar ile bakmak önemlidir. Yaradılanı küçümsemek kişiye felaket getirir. Öyle ki cansız varlıklar dahi önemsenir: Dağ, çay, at, sığır, deve (Azmun, 2019: s.83-85).

Bilhassa dini değerlere gafilane, küçümseyerek bakılmaz, bakan kişi büyük zararlara uğrar: *“Hakk Kitabını okuyanda, mollalara osal bahan, namâzsızca Hakk yerine koyulmaz-mı; kara donlu dervişlere osal bahan, dar yerde, derin suda kalanda Hızır Nebi, Hızır İlyâs meded meded deyübeni çakırmaz-mı; arı dînli safâ yüzli dost Muhammede osal bahan ‘âsî olub bu dergâhdan sürülmez-mi; yeri göği yaradân bir Allaha osal bahan; Dedem der; ecelsizce, güc ölümüne tüş olmaz-mı”* (Ekici, 2019: s.85).

Yiğit âdem ahlâk, hayâ ve namus sahibi olmalıdır, böyle erlere uzun ömürlü olmaları için dua edilir yalnız ölüm hakikati değişmez: *“Nâmus⁸ üste büyümiş, gayret üste dalışmış merd igidler ölince ölmese yeg, ölmez desen Dedem Korkud sözü yalan olur; yahşı igidler olur olsa üç otuz on yaşını doldursa yeg”* (Ekici, 2019: s.93-95).

Her işin başı ve ahiri Allah (cc)’tır. Er kişi de eylemlerinde buna riayet etmeli, her şartta Allah (cc)’a sığınmalıdır. Nasihat ve dua ile neticelenen bir soylamada Allah (cc)’a güvenme, dayanma ve dua ile sığınma vurgulanır; güç O (cc)’ndandır: *“Güvenürsen yerde gökde bir Allaha güven, dayanursan bir Allaha dayan Allahına güvenen yumruk ursa kara dağlar yıhar”* (Ekici, 2019: s.97) *“Bidev atları segirdiben dört ayağından na’l fırlasa; kayhu polad çalınanda kan şorlasa; sarı yaylar çekilende kabza ayrılma; ol çaklarda Dedem der; Kâdir Allah koç igide meded olsun”* (Ekici, 2019: s.125).

Dar vakitte, güç durumlarda Allah (cc)’a övgü ile yönelinir, Allah (cc) adına açlar doyurulur, çıplaklar giydirilir, kimsesizler sahiplenilir ve insanların zahmetleri giderilir: Salur Kazan, çıktığı avdan eli boş dönmek için Perverdigâr olan Allah (cc)’a el açıp yalvarır: *“Men akalarumdan ayrıldum, bir av avlayım, eli avsız getmeyim; orduya sen meni eli avsız koyma”* (Ekici, 2019: s.133-135). Ejderhanın elinde dara düşence de Kadir Allah (cc)’a el açar, onu över ve onun rızası için yapacaklarını sayar: *“Allah Tarı sana bir deyenün ağzın öpim, iki deyenün ağzın çarpım, ahar çaylar üstine körpi salım, kalmışların⁹ elin dutum, yalangaçların sırtın örtim”* (Ekici, 2019: s.139).

Kazan Han’ın kalmışların elinden tutması meselesini Aça Türk destanları bağlamında geneller: *“Tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli mücadele etmek,*

⁸ Ekici, *“dürüstlük”* (Ekici, 2019: s.184); Azmun, *“namus”* (Azmun, 2019: s.79) biçiminde günümüz Türkçesine aktarır.

⁹ Ekici, *“kalmışların”* (Ekici, 2019: s.202); Azmun, *“(geri) kalmışların”* (Azmun, 2019: s.87) biçiminde okur. Kelime “öksüz, yetim yahut kimsesizler” şeklinde okunabilir.

savaşmak durumunda kalan Türk ulusunun destanlarında, savaş mağduru öksüz-yetim çocuklara özel bir yer ayrılmasından daha doğal bir şey olamaz. Fakat, görünen odur ki, girdiği savaşlar sonrasında ağır yenilgiler alan ve ilini töresini kaybeden Türk ulusu, yeniden ayağa kalkmasını ve eski güzel günlerine dönmesini bilmiştir. Nitekim, öksüz-yetim bahadurların konu edildiği destanlarda da yaşanan ağır felaketlerden felaketlere neden olanlar öksüz-yetim kahramanlar tarafından cezalandırılarak kurtulunmakta, yeniden huzurlu ve mutlu günlere dönülmektedir” (Aça, 2003: s.74).

Kazan Han, özellikle öksüz, yetim ve kimsesizleri vesile kılarak Yaratıcı (cc)'ya yalvarır; çünkü O (cc)'na dönen Dedem Korkut'un fikrince mahrum kalmaz: “*Yâmân günün düşmesün, yâmân günün düşse Allahuna yalvargilin, Allahına yalvaranlar mahrum kalmazlar*” (Ekici, 2019: s.141).

Er kişi, manen ziynetlenip dini ve manevi değerler uğruna mücadele vermeli; bu uğraşında din ulularını hususen Hz. Ali (ra)'yi bilmeli ve ona göre davranmalıdır: Ağzı açtığında Allah'ı anmak, derviş misali gönül ehli içinde kendini hakir görmek, Kuran-ı Kerim'i dosdoğru okumak, Allah'ın evi Kâbe-i Muazzama'ya varmak, düzgün niyetli, inancı bütün olmak, herkese ak ekmeği bol geniş sofraya açmak, Hakk uğruna yedirmek. Allah'ın dostu Hz. İbrahim (as) gibi cömert olmak, Şah-ı Merdan Ali (ra) gibi asil er olmak, İmam Hasan (ra) ve İmam Hüseyin (ra) gibi din aşkına şehit olmak, Hz. Peygamber (sav)'in Uhud Savaşı'nda dışının kırıldığını işiten Sultan Veyis-ül Karani¹⁰ gibi tüm dişlerini sökecek kadar O (sav)'na âşık olmak, bahadırın gayesidir (Ekici, 2019: s.33-35,101-103).

Atı Düldül ve kılıcı Zülfikar ile birlikte anılan Hz. Ali (ra), inancı uğruna kâfire kılıç çalması ile Ulu erenler önderi Aslan Ali¹¹ de din aşkına yaptığı nice fetihleri ile örnektir: “*Düldüli, kurşandı Zülfikârı, küffara kılıç çaldı hem dîn-içün*” (Ekici, 2019: s.31,97-101).

Düldül emsali soylu küheylan da bahadır olacak kişiye tek başına yetmez, o küheylanın sırtında dimdik durmaya “*merd igidde hüner-ilen, erdem gerek*”; hasmını alt etmeye “*merd igidün kollarında kuvvet gerek... igidlerde devlet gerek*”; aman dileyene Hz. Ali (ra) gibi “*mürüvvet gerek*”; meydan okuyan düşmanını karşılamaya “*yürek gerek*”; mert yiğidin yanında “*i'tibarlı yoldaş gerek*”; er namusu er çabası erde gerek (Ekici, 2019: s.91-93).

Cenk meydanında “*merdi igid*”in alp duruşu ile detaylı portresi çizilir, yapması gerekenler ve düşman karşısındaki tavrı bellidir: İki ordunun karşılaştığı, koç

¹⁰ Veysel Karani kıssası ile ilgili anlatmadaki dipnot için bkz. Ekici, 2019: s.35.

¹¹ Shahgoli vd., “*Aslan Ali*” için fetih olunan yerlerin isimlerinden hareketle “*Oğuz Kağan*” benzetmesi yapar. (Shahgoli vd., 2019: s.161) Bahsi geçen Ali'nin sıfatları “*çâv erenler serdarı*”, “*Aslan*” (Ekici, 2019: s.101) ile metnin ortaya çıktığı dönem ve bölge - Safeviler dönemi, Azeri-İran bölgesi - göz önüne alınacak olursa “*rec'at*” (Üzüm, 2007: s.504-506) inancının varlığından söz edilebilir.

gibi yiğitlerin paramparça olup yere düştüğü zaman gözü kanlı, demir donlu, ölümden korkmaz mert yiğidin beklediği gündür (Ekici, 2019: s.63). O günde yiğit mızrağıyla, okuyla ve kılıcıyla göğüs deler, kan sıçratır, er inletir, baş öğütür, boyun vurur (Ekici, 2019: s.65). Düşmanla vuruşma günü gelince erin altı dilimli büyük gürzü alın yarıp kan sıçratıp baş ezmeli, demir zırhlı gömleği yeninden yakasından yırtılmalı, yayı kullanmaktan yıpranmalı, oku düşmanı bölük bölük dağıtmalı, kara çelik sağlam kılıcı başlar indirmeli, ala budaklı sürcidası düşmanı at sırtından yeryüzüne düşürmeli, ipekle örülmüş kalkanı karabaşını saklamalı, kanadı küheylan at dağ taş aşırıp kan tere batmalıdır (Ekici, 2019: s.51-55).

Mücadelesinde ise ölümü hesaba katmamalıdır: “Ölimini¹² saymayan Emen kimi kahrlu olsa” (Azmun, 2019: s.44). Bahadır korkusuzdur: “Er igidün ganîmi karşı gelse yüz çevirüb geri dönmez” (Ekici, 2019: s.119). Hiçbir koşulda korkmak fiilini kendisine yakıştırmaz. Ejderhayı gören Salur Kazan için Kılbaş da böyle düşünür: “Gazan dedükleri er igiddür, getme desem belke mana gazabı ola” (Ekici, 2019: s.137).

Toplumun erkeğe biçtiği rolde nihayet Hz. Ali (ra)’nin hoşnutluğu ve Hz. Muhammed (sav)’e ulaşma ile neticelenir: “Gönül ister kalkadura kepenek-püş abdâl ola; acun karnın doyura, yalangucun sırtın örte; gelen gedene hayreyleye, ihsân kıla; ökbesine sabır kılan, başdan kadâ savdurur; konakına gel, düş deyen gözün aydın kıldurur; günde gelen beş vakt namâz hem pişdürür; anı kılan Ali’ye hoşdur, Muhammede ulaşdurur” (Ekici, 2019: s.121-123).

Boyda bununla birlikte açık bir ahiret fikri ile birlikte Hz. Muhammed (sav)’in şefaatçi olacağı inancı görülür: “Evvel Allah, âhir Allah dost oluben meded olsun; dünyâsında Kur’ândan, âhiretde imândan, safâ yüzli Muhammedün didârından bi-nasîb eylesün” (Ekici, 2019: s.97).

Ayrıca insanoğluna bahşedilen nimetler gelip geçicidir. Dünya iki kapılı bir handır: “İki kapılı kârvânsara teg bu cihânı bir ev gördüm; men, Dedem Korkud bu kapıdan girende, ol kapudan çihar gördüm” (Ekici, 2019: s.115).

Dünyadaki temel gayenin ise İslâm dinini güçlendirmek ve ahlâklı yaşamı muhafaza etmek olduğu, Salur Kazan’ın sıfatlarından da anlaşılır: “Bir gün âdemler evreni, İslâm dîni kuvveti” (Ekici, 2019: s.133).

Oğuz beylerinin yapıp ettikleri erkek çocuğa en yakın, yaşayan misallerdir. Koca’ya göre: “Her kültür, kendisini koruyacak ve varlığını devam ettirecek insan tipini yetiştirmeye çalışır. Atlı göçebe Türk kültürünün ideal insan tipi, “cesur (yüregli=yürekli) ve kahraman (alp) insandı. Zîrâ atlı-göçebe hayat süren eski Türk toplumu, tehlikeler ve güçlüklerle dolu doğal bir çevre içinde yaşıyordu. Üstelik bu

¹² Ekici, “ulusımı” (Ekici, 2019: s.35) okur ve “büyüğünü” (Ekici, 2019: s.178) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, “ölümünü” (Azmun, 2019: s.76) olarak aktarır.

hayat tarzında savaşlar ve akınlar, hayatta kalabilmek ve hayatı devam ettirebilmek için âdeta zorunlu hatta kaçınılmaz bir faaliyetti. Hâl böyle olunca, hem toplum hayatında hem de devlet hayatında cesur ve kahraman insanlara son derece ihtiyaç duyulmaktaydı. Çünkü tehlikeler ve güçlükler, onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde alt edilebilmekteydi. Akınların ve savaşların zafere ulaştırılması da, ancak onların cesareti ve kahramanlığı sayesinde mümkün olabilmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, devletin ve toplumun kaderi, büyük ölçüde cesur ve kahraman insanların gösterecekleri başarıya bağlıydı” (Koca, 2011: s.459-460).

Salur Kazan üzerine düşman gelmesinden çekinmez ta ki 60 bin düşmanın üzerine geldiğini işitinceye kadar: “Altmış min geldi deyende Allahu andum atlanmadum” (Ekici, 2019: s.127). 100 bin düşman bile onu korkutmaz. Abdest alır, namaz kılar, Hz. Peygamber (sav)’i anar, Allah (cc)’a dayanır: “Yüz min yağı geldi deyende, yüz çevirüb kayıtmadum, ahar sudan abdest kıldum, alinumı yere koyub kıldum namaz; Muhammedi yaradan bir Cebbâra bel bakladum, yâ Muhammed, yâ ‘Alî meded dedüm” (Ekici, 2019: s.127).

Salur Kazan, vuruş günü beyleri öncü süvari birliği başı yapar ve onlar da kahramanlıkları ile anılır: “Kara Göne yavrısı Kara Budağ, Han Afşar, Kıyan oğlu Delü Dünder” (Ekici, 2019: s.127-131).

Oğuz beyleri kendi inançları ve milletleri için mücadele verirler çünkü: “Türk tarihinde ve Türk devlet geleneğinde kağanların varlık sebebi daima mensub oldukları milletlerdir. Kağan millet için, millet de kağan için vardır” (Özkan, 2009: s.242). Bu meziyet, Bayındır Han’ın övgüsünde ve onun şahsında bir kalenin üstüne varacak olan yiğidin vasıfları biçiminde verilir: “Yeri getir deyende ötkün sözli, hây demedin baş getirür yüz cellâdlı” (Ekici, 2019: s.73).

Ulaş oğlu Kazan, Kıyan oğlu Deli Dünder, Kara Budak, Yiğitler başı Yigenek, Emen, Cebeci başı Afşar üzerinden de er kişi tarif olunur: At mahmuzlayan yiğitlere hürmet eder, at sürmeyen kavatlara¹³ kan yutturup ceza verir, teptiğinde düşmanından kaçmaz, mızrağının ucunda er böğürtür, düşmanın ödünü yarar; çıplaklara gömlek, borçlulara harçlık, mescitlere ışık, gariplere dayanak olur; heybetiyle yer çökertir, düşmanının yüreğini yakar; düşmanına kan kusturur, pehlivan olur, yay ve oku mahir kullanır, kaleleri düşmanını bağırta bağırta alır (Ekici, 2019: s.35,73-83). Bir başka soylamada Kazan Han’ın başarıları yiğitlere misal olur (Ekici, 2019: s.103-107).

Beylerin adlarının görüldüğü üzere tek başına zikredilmemesini Başgöz şöyle açıklar: “Boylarda kişi isimlerinin, en fazla gösterdikleri kahramanlık ile zik-

¹³ Ekici, sözlükte “karısını kıskanmayan” (Ekici, 2019: s.209); Azmun, sözlükçede “küfür sözü, rezil” (Azmun, 2019: s.79); Shahgoli vd., dizinlerde “kavat, pezevenk” (Shahgoli vd., 2019: s.259) karşılığını verir. Bağlamından hareketle kelime: “sözünden dönen, ahbine sadık olmayan” olarak okunabilir.

redilmesi (epitetler-tanıtıcı ifadeler), kahramanlık göstermenin ne denli önemli olduğu ve bunun toplum hafızasında, bireyin toplum tarafından kabulünde ön plâna çıktığı görülür.” (Başgöz, 1998: s.23-35)

Din uğruna kara dinli kâfire kılıç çalıp baş kesen, fetihler yapan, düşmanlara bakışıyla korku salıp yürek yakan, öd yaran, kan kusturan, çıplakları giydiren, borçluların borcunu tamam eden, mescit kuran, gariplere arka çıkan pehlivan bir gazi (Ekici, 2019: s.35-37) epitetleri ile zikredilen Kara Budak, boyun sonunda Salur Kazan'ı karşılar: “*kılıcıya¹⁴ pehlivan*” (Ekici, 2019: s.149) olarak öne çıkarılır.

Kara Budak'ın bir diğer önemli vasfı da sofraya açması, yemesi, yedirmesidir: “*Karabudak kimi kılıcıya pehlivân, sofrasına Bahâdır gâzî gerek*” (Ekici, 2019: s.37). Bu haslet erin cömertliğindedir, cömert olmayanın malı, kötü düşüncesinden ötürü daha vermeden tükenir: “*Verüb alub tükenmedi civânmerd mâlı; vermez-iken, yemez-iken tiz tükenür, kürlük¹⁵-ilen kazanılmış kürün malı*” (Ekici, 2019: s.87), “*Kesib kesib yemege yedürmege mahallinde, deminde yahni yahşı*” (Ekici, 2019: s.117).

Yemek ve yedirmek konukseverliğin göstergesidir, misafir ev sahibinin göz aydınlığıdır: “*Konakına gel, düş deyen gözün aydın kıldurur*” (Ekici, 2019: s.123). Tembel, isyankâr ve hayırsız zengin malının yağması için ise Dedem Korkut beddua eder: “*Beze miskin hayr görmez kür-ilen nâkes baylar Dedem der; tâlanıben pozulsa yeg*” (Ekici, 2019: s.115-117).

Dede Korkut Boyları'nda misafir gelmeyen evlere de beddua edilir ve bu tip evler kara olarak nitelendirilir: “*Konugı gelmeyen kara ivler yıkılsa yığ.*” (Ergin, 2014: s.74).

Aş ve ekmek sembolik manada insanlar arasında bir hukuk tesis eder: “*Ak ekmegin yedigüm aka*” (Ekici, 2019: s.145) Ayrıca yedirilen yemek ise berekettir: “*Kesib kesib yemege yedürmege mahallinde, deminde yahni yahşı*” (Ekici, 2019: s.117). Yemeğin ve etin ise yağlısı makbuldür: “*Çalhananda yağ tökülür, şilanında bol nimetli*” (Ekici, 2019: s.73).

Beyler günler geceler süren toylar verip misafir ağırlar. Yedi başlı ejderhayı alt edip Padişah Bayındır'ın övgüsünü alan Salur Kazan, Bayındır Han'ı yedi gün yedi gece konuk eder: “*Yeddi kün, yeddi gece pâdşâhı konakladı*” (Ekici, 2019: s.151).

¹⁴ Ekici, “*kılıcına*” (Ekici, 2019: s.158,204) biçiminde günümüz Türkçesine aktarırken; Azmun, transkripsiyonlu metinde doğrudan “*kılıcına*” biçiminde okur ve aktarmada da aynı biçimde verir. (Azmun, 2019: s.27,64;68,88)

¹⁵ “*Kür*” kelimesinin etimolojisi için bkz. Berbercan, 2009: s.171-182; Özkan Nalbant, 2018: s.155-164.

Devletin ve/veya boyun ileri gelenlerinin verdiği geniş katılımlı bu toylarda Beşirli'ye göre: “Misafirlere ikram edilen, yiyeceklerden tutun da ikram şekline kadar simgesel bir süreç işlemektedir. Bu süreç otoriteye sahip olan bireyin meşruiyetinin bir işareti olmasının yanında tebaasının ona bağlılığını sağlayan önemli bir unsurdur. Konar-göçer yaşam tarzı düşünülerek, çabuk dağılabilen ve aynı çabuklukta oluşturulabilen siyasal birliktelikler göz önünde bulundurulduğunda itaat ve güç denklemi daha iyi anlaşılacaktır. Karizmatik otoriteye dayalı olarak tesis edilen birlikteliklerde hakanın güçlü olması ve beslemeye dayalı vasıflarını ön plânda tutması ve siyasal hiyerarşiyi koruması törensel pratiklerin önemli bir unsuru olarak ön plâna çıkmaktadır” (Beşirli, 2011: s.111).

İnan, “Türk kavimlerinin anane ve âdatına dair toplanan bütün materyellerden görüldüğü ki, âyin ve merasimde yalnız erkek hayvan makbûldür” (İnan, 1998b: s.267) görüşünde olsa da büyük ziyafetlerde koyun kesildiği de görülür: “Tohulısı çok duman koyun, toylan şilanda ölür” (Ekici, 2019: s.95).

Alpin bir vasfı da alçak gönüllü olmasıdır: “Yerli yerli denizlere benzer yeg er gönli” (Ekici, 2019: s.87). Onca yiğitliğine ve cömertliğine rağmen Kazan Han gurura kapılmaz: “Anda alpım erim deyübeni Gazan der; güvenmedüm” (Ekici, 2019: s.131).

Bahadır er yaptığı faydalı işler ile babası ve büyüklerinin yüzünü ağartmasını da bilir: “Merd igidler erdemidür, akası öninde ganîm olub yüz akartmak” (Ekici, 2019: s.91). Kara Budak, yaptığı işler ve gösterdiği civanmertliklerle atası Kara Göne'ye ümit olur (Ekici, 2019: s.35). Cilasun, elde ettiklerini her daim yiğitlikle kazanır: “Ala Demür kâfir Handan gelmişdi; ol kâfirün sarı yayı on altı teke boynuzundan kurulmuş-idi; katı yayı İç Oğuzun begleri, Dış Oğuzun akaları tepredebilmezdi; kevürini, ak bilekde, dalıda gen yumşadub çekdüm, pâdşâhdan vekîllüki alan Gazan-idüm” (Ekici, 2019: s.107).

Er kişi babasının yanında ev diker yahut aynı yerde yaşar. Bu, baba yanı yerleşme ve neticesinde geleneksel geniş aile tipine işaretler: “Ev yanında ev tikerse oğul yahşı” (Ekici, 2019: s.117). Atasının evinde muradına nail olur: “Dorlak oğlan sevinür, atasının evünde muradına, maksûdına Hakk yetürse” (Ekici, 2019: s.103) İstenmeyen gelin ise kayınbabasının evinde yaşamayı arzulamaz, eşini buna iknaya çalışır: “Oğuz senün içüne bir kız gele, gelin düşe; ol gelin ay başına yetişmedin yaşmakınun altından donguldana; yıl başına yetişmedin kayın ata-y-ilen kayın anaya dil yetüre; başum bahtı alp igidüm, atan yaman, anan yaman, menüm evcegizimi ayır deye; evcegizin ayıra” (Ekici, 2019: s.111).

Bey oğlu, asil kişi eski düşmanın oğlunu, sırf babası düşmanı diyerek eline fırsat geçse dahi öldürmez: “Asl-ı Selcik Beg oğluna fırsat düşse, karı düşmeninün evlâdını uradur-mı, uratmak yok” (Ekici, 2019: s.47). Asalet her zaman kazandıran bir niteliktir: “Ağır eller içinde asıl yener” (Ekici, 2019: s.41).

Yardımcıları at, kılıç dahi bahadır yiğidin vasıflarına göre hareket eder: Atın güçlüsü, soylusu, iyisi “*Er elinden cıudar ter, köpük saçar, daban kızar, göz çözelür, dağ gözedür; ayasını sağındaki yerlerine yetürür, ol meydândan çihar koymaz*” (Ekici, 2019: s.71), “*Er elinden cıudar ter, el ganime yetürür*” (Ekici, 2019: s.87). Onun elinde atı da kılıcı da hüner kazanırlar: “*Çapar günde, keser günde sürçmese, büdrümese igid altında bidev yahşı*” (Ekici, 2019: s.117), “*Çalışanda gedilmese er elinde polad yahşı*” (Ekici, 2019: s.117), “*Bidev atlar yola girse yoldan kalmaz*” (Ekici, 2019: s.119).

Oğuz Beylerinin saymakla tükenmeyen vasıfları: “*Soy çekübeni söyleşdi Dedem Korkud, kalın Oğuzun vasfını der olsa, tükenür-mi, tükenmak yok*” (Ekici, 2019: s.49) sadece gayrete bağlı değildir. Bir er, ne kadar çaba gösterse de devletli olmak Hakk Teâlâ (cc)’dandır: “*Evvelinden Hakk Te’âlâ bir igide verse, devlet kılsa, nazarsak olduğuca ulu devlet ol igidün başından eksilür-mi, eksilmek yok*” (Ekici, 2019: s.47). Dedem Korkut, Kadir Allah (cc)’ın namerde muhtaç etmemesi için dua eder: “*İş düşende namerde, Kâdir Allah yaha dutub yalvartmasun*” (Ekici, 2019: s.117).

Soylamalarda ve boyda namertlik şartlar ne olursa olsun, neticesine bakılmaksızın kabul edilemez. Kazan ejderhayı uyur bulur ama onu öylece öldürmek olmaz zira: “*Yatur yerde er öldürmek merdlük olmaz, hile-y-ilen dirilmek er oğluna dirilük olmaz*” (Ekici, 2019: s.139).

Ejderha ile vuruşmasında bir gözü kan dolan Kazan Han, namert gözü bile istemez: “*Senün kimi nâmerd göz, menüm kimi merd igidde n’eyler*” (Ekici, 2019: s.143). Ancak mertliğine söz geleceğini düşünüp vazgeçer: “*Eger men gözüm oysam, derler; Gazan ejdaha görübdür, korkusundan hiç bahâne tapmayub gözlerini çıkarubdur*” (Ekici, 2019: s.143).

“Namert kişi nasıl olur?” sorusuna mert kişi ile kıyas yapılarak cevap verilir: “*Bir nâmerd igid eyle demde, yâd yağılar içinde, kara kılıc altında yoldaşını salur kaçar, yoldaş hiçi, nöker pesi, er kötisi; bir merd igid yoldaşının üstüne hövler döner, kâim oha kadanur, sürcidâya süsülür, yara, pâre götürür, kızıl kana belleşür, ya baş verür, ya baş alur, yoldaşını kurtarur, erün koçı, igid hası*” (Ekici, 2019: s.87).

Namerde kılıcı fayda etmezken mert yiğide bir ağaç dalı vuruş günü yeter, düşmanından yüz çevirenin ise yüreğinde korku vardır: “*Çalar keser, götürür kara polad sav kılıçlar er azusu, anı çalabilmez, yetürebilmez muhannesün elinde kılıcdan ise merd igidün elinde bir akac yeg*” (Ekici, 2019: s.115), “*Er igidün ganimi karşı gelse, yüz çevirüb geri dönse yüreğinde korkusu var*” (Ekici, 2019: s.119).

Namert ile merdin kıyası içki içme mevzusunda da devam eder. Oğuz Beyleri, İslâm’ın yasaklamasına rağmen zafer, toy, düğün, av gibi farklı vesilelerle içerler. Kazan Bey, Alaçak’ın Çolpa Dağı’nda beyleri ile daha sonra da avdayken içer:

“La’l-i çakır süzülmişdi, körpe kuzu çevrülmişdi, akalarumla içer-idüm” (Ekici, 2019: s.105); “Gazan der; akalarum-ilen ala karlı, gök sünbüllü dağlara ava getmiş-düm, içer-idüm” (Ekici, 2019: s.125); Deli Dünder, beylerin vuruş günü övgüsünde içki meclisi kurar: “Samur Suyı üstinde içki kuran Gıyan oğlu Delü Dünder” (Ekici, 2019: s.77,129-131).

Ancak, içmek fiziksel dayanıklılık gerektirir: “Sömürüb sömürüb al şarâb-lar içmege mizâc gerek; içdüğünü sindürmege ma’rekeler içinde, meclisde merd igidde kursak gerek” (Ekici, 2019: s.93). İnsanoğlunun her fiilinin bir sınırı olduğu gibi içmenin ve içen kişinin de bir sınırı vardır. Aksi halde içip dağıtan, kötü sarhoş olan kişi neticede zarara uğrayacaktır: “İçkisine bed-mest igid¹⁶, bir gün olur, yumrukda ölür” (Ekici, 2019: s.95). Zararlardan birisi, içkinin saklı kalması gerekenleri ifşa ettirmesidir: “Busudaki sır sözleri sarhoş söyler, çakır açar” (Ekici, 2019: s.41).

İçip içip kendisinden geçen kişi hiçbir varlık ve mertlik göstermeden bir yumrukta ölürken; mert kişi büyüklerinin huzurunda cenkte ölür: “İçkisine bed-mest igid, bir gün olur, yumrukda ölür; tepikde ölmez, yumrukda ölmez merd igid, öz akası öninde savaşıda ölür” (Ekici, 2019: s.95).

Korkak kişi tepeden tırnağa zırhla teçhiz olsa dahi bir yiğidin karşısında duramaz: “Bir muhannes kötüsü tepesinden dabanına geyse, polad olsa, için tepinüben gelende, merd igidün zarbına katlanur-mı, katlanmak yok” (Ekici, 2019: s.47).

Aklın azması, beylik taslama, oturduğu sofrada yemek beğenmeme, yamalı kıyafet giydiğinde omuz düşürmek, çekinmeden söz söylemek de namert vasfıdır. Zira: “Sakinib sakınıb söz söyleşen ulu begler yamacında iş bitürür; Sakınmayub söz söyleşen, Dedem der; sonra utanur, geri oturur” (Ekici, 2019: s.69-71). İnsana yakışan; eş, dost ve akrabayı bilmektir, kadir kıymet bilmeyenin akıbeti bellidir: “Tayın töşin¹⁷ bilmez kavat, bir gün olur, tepikde ölür” (Ekici, 2019: s.95).

Söz ile dava tutulmaz, asıl olan er meydanında ortaya çıkar, kahramanlık göstermeyen birey ise topluma faydalı olamaz: “Yemek içmek arasında ögünende, benim benim deyende dâvalı igid, iki koşun birbirine karışanda, cirasınlar elleşende, akasının önice ahtarma atlar, kesik başlar, diri dutsaklar nazarına getürmese neye yarar, neye yarar” (Ekici, 2019: s.55).

Namert kişinin atı da namerde göre hareket eder, ona “bidev at” nasip olmaz: “Sarp yügürür sallar atlar er kanatı, minebilmez, çapabilmez bir muhannes ol

¹⁶ Ekici, “içip içip dağıtan” (Ekici, 2019: s.185) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, “içkiyle kötü sarhoş olan” (Ekici, 2019: s.79) olarak aktarır.

¹⁷ Ekici, “tayın döşü” (Ekici, 2019: s.185) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, sözlükçede “tay tuş (den düş): akran olan eş dost” (Azmun, 2019: s.101) karşılığını verir ve “eşini dostunu bilmeyen” (Azmun, 2019: s.79) biçiminde günümüz Türkçesine aktarır. Shahgoli vd., Azmun’a benzer biçimde okur ve dizinlerde “tay: denk, eşit, eş”; “tuş: denk, akran, dost” biçiminde iki ayrı kelime olarak verir. (Shahgoli vd., 2019: s.215,279,280)

atları savaş günü minince, minmese yeg” (Ekici, 2019: s.115), *“Bidev atlar yola girse, yoldan kalsa aslında bâr-gîri var mâni’i andan”* (Ekici, 2019: s.119).

Toplumsal cinsiyet rolleri ile buraya kadar sıralanan vasıflar, erkeğin olgunlaşması sürecinde kendi kimliğine katması gerekenler ile evlenilecek erkekte bulunması gereken özellikler aynıdır. Dede Korkut Boyları’nda özel olarak kadınların dört türlü olması bahsinde olumsuz kadınların vasıfları ve söyledikleri okunacak olursa kadın; erkeğin zengin olmasını, kendisini aç bırakmamasını, mutlu etmesini ister. Erkek kahramanlık göstermeli ve yakışıklı olmalıdır; bu yakışıklılık etkisi bakımından kız güzellikle rekabet edecek derecede ileridir ki bazı erkekler edepi sebebiyle yüzlerini kapatırlar. Fiziksel çekiciliğin ela göz, ay yüz ile sağlandığı anlatılmalarda yakışıklılık bir kıza kendinden geçirecek kadar etkileyicidir (Ergin, 2014: s.73-251).

Bütün bu kıstaslardan en baskını ise kahramanlıktır. Kaplan’a göre: *“Erkeğin kadında kahramanlık vasıflarını aradığı bu toplulukta kadının erkekte en büyük meziyet olarak bunu istemesi gayet tabiidir”* (Kaplan, 2006: s.40). *“Zîrâ kahramanların alacakları kıza kendileriyle evlenmeye razı etmek için ilkin çetin savaşların altından kalkması gerektiği motifi, başka motiflerle birlikte Türk destan geleneğinde derin dal budak salmıştır”* (Gökyay, 2007: s.1050).

“Dede Korkut kahramanları da, Oğuz Kağan gibi, azgın veya vahşi bir hayvanı öldürdükten sonra bir kız elde ederler, öyle anlaşılıyor ki, evlenme ile kuvvetli olma arasında da bir bağlantı vardır” (Kaplan, 1979: s.30).

Tek eşliliğin esas olduğu Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy’da benzer biçimde Kazan Han, Boyu Uzun Burla Hatun’u erlik ile alır: *“Ala Demür kâfir Handan gelmişdi; altu degül, yeddi dutum polad şiş, uci elmasdan, ak dabanum-ile kara yere perçin etdüm; pâdşâh kıızı, Boyu Uzun Burla Hatunu cüldü kapan Gazan-idüm”* (Ekici, 2019: s.107).

Haliyle kutsanan erkek, evlilik ile aile reisi ve neticesinde baba olunca toplum nazarında daha da değer kazanır. Saçları ağaran baba övülür: *“Yanakından akarsursa baba yahşi”* (Ekici, 2019: s.117).

Babalık elbette birçok sorumluluğu beraberinde getirir. Kınalızade’nin: *“Aile reisinin önce himayesinde bulunan ev halkını düşman tasallutundan koruması, iyi olmayan zararlı işlerden ve yerlerden, edep ve idare ile alıkoyması ve her birini mümkün olan olgunluğa erdirmesi gerekir”* (Kınalızâde Ali Efendi, 1979: s.17) düşüncesi Türk destanlarında babanın rolü ve ödevleri ile paralellik gösterir.

Yaşı ilerledikçe değeri artan erkek, dede rolüne bürününce obanın uğuru olur: *“Ak sakkallı kocalar el başarukı, oba devleti”* (Ekici, 2019: s.37).

2. Kızın Erginlenmesi ve Toplumsal Rolü

Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da kız çocuk: değersiz, bozguncu ve el emanetidir: “*Yeddi yaşar kıızı olsa yağdan beter, ev çapkını, ev pozkını, yâd gelini*” (Ekici, 2019: s.39).

Dede Korkut Boyları'nda benzer fikrin neticesi olarak: “*Oğlan çocukların “iyi haber, muştı” kız çocukların ise “kötü haber” anlamına geldiğini bile görürüz*” (Gökyay, 2007: s.1086).

“*Türk destanlarında kadın tipler, merkezi kahramanın yanında yer alan, tehlikeli durumlarda onlara yardım eden, hatta zaman zaman Bamsı Beyrek ve Kanturalı Boyları ile Manas Destanı'nda olduğu gibi, kahramanlarla birlikte at çapan, yay kuran, güreşen ve savaşan ama hep ikinci plânda olan tiplerdir*” (Özkan, 1992: s.298).

Kıymet ve önem atfetme ekseninde, erkek çocuğun tam karşısında konumlandırılıp ikinci plâna itilen bu tip, hususen evlenme olgunluğuna erişince, kendisinden beklenenler ziyadeleşir, başka bir toplumsal role bürünmesi ve kayıtsız şartsız biçimde buna uygun bir hayat sürmesi istenir.

Kız, ilk olarak fiziksel manada güzel olmalıdır. Erkeğin gönlünde yatan kız profili, soylamalardaki ifadeler ile şehirlerin güzellerinin özellikleri ön plâna çıkarılırken görülür; kara göz, ince bel, siyah ve örülü saç güzellik sembolüdür: “*Gözi kara beli ince Hutâ eli; kara saçı hörmeli Gürci eli*” (Ekici, 2019: s.101). Şehirler güzelleri ile ünlüdür yahut geline benzetilir: “*Keşan*” güzelliği ile geline benzetilirken: “*Cemi’i şehirler gelini degül-midür Kâşân şehri*” (Ekici, 2019: s.99); “*Şiraz*” güzelleri ile nam salmış bir şehirdir: “*Yayak geldi mahbûbı çok Şirâz*” (Ekici, 2019: s.99). Küheylanlar methedilirken başlarına düşen yelelerinin “kız bürçekli” (Ekici, 2019: s.63) olması zülfün de bir güzellik unsuru olduğunu gösterir.

Erkek için boy uzunluğu ve zayıflık da önemli bir kıstastır. Kısa boyu ve kiloları yüzünden bahtı kapanmış kız, talihinin açılmasına sevinir: “*Tüka¹⁸ boylu kız sevinür, bahtı açılrsa*” (Ekici, 2019: s.103). Kazan Han'ın eşi Burla Hatun'un da “*Boyu Uzun*” (Ekici, 2019: s.107) biçiminde sıfatlandırılması eş adayının fiziğinin önemini ortaya çıkarır.

“*Dede Korkut kitabında kadınların güzelliklerini anlatmak için kullanılan benzetmeler neredeyse bütün Türk destanları ve halk edebiyatında ortaktır diyebiliriz. Bunlar kadının giydikleri, edasını, yüzünü, boyunu bosunu bize tanıtır, anlatılan güzelin resmini çizer*” (Gökyay, 2007: s.1087). Resme daha ayrıntılı bakılacak olursa evlenilecek kız hür olmalı, bakir olmalı, misafirini gereğince ağırlayabilmeli,

¹⁸ Azmun, sözlükçede “*toka boylu: kısa boylu*” (Azmun, 2019: s.101) karşılığını verir; Shahgoli vd., dizinlerde “*toka: kısa boylu; semiz, şişman*” (Shahgoli vd., 2019: s.280) karşılıkları ile kelimeye bir mana daha ekler.

temiz olmalı, az konuşmalı, eşine isyan etmemeli, eşinin sözünü dinlemeli, dedikodu yapmamalı, komşularıyla iyi ilişkiler kurmalıdır. Bunların dışında dış güzellik de önemlidir: beyaz ten, ela göz bazen kara göz, ince bel, uzun (selvi) boy, kırmızı yanak, etkileyici bakış, dar ağız, karakaş, kara saç, kızın albenisini artıran özelliklerdir. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyları'nda, toplumsal cinsiyetin kadına yüklediği rollerle uyuşmayan bir özellik daha eklenir: eş adayı müstakbel eşinin tıpkı bir erkek gibi mücadeleci ve savaşçı olmasını arzular (Ergin, 2014: s.73-251).

Dedem Korkut'un gelecekte haber verdiği bir soylamadan hareketle kişi Türk soylu bir kız ile hayatını birleştirmelidir: "*Tât kızını Türk ala, Türk kızını hem Tât ala*" (Ekici, 2019: s.109).

Evlenilecek bir kadında olması ve olmaması gereken bazı özellikler dört farklı kadın tipinde betimlenir, istenen kadın tipine dua edilirken, istenmeyen kadın tiplerine de beddua edilir, metne göre kadın erkeği evde yokken gelen misafiri ağır-lamasını, gönlünü hoş edip göndermesini bilir, bu tip kadın evin direğidir, Hz. Ayşe (ra) ve Hz. Fatıma (ra) soyuna intisap edilerek yüceltilir (Ergin, 2014: s.76).

Boylarda istenmeyen kadın tipiye üç tanedir: "*solduran sop, tolduran top, niçe söylerisen bayağı*" Bu kadınlar da temiz olmamaları, çok yiyip içmeleri, hayata ve eşlerine isyan etmeleri, çok gezip ev işlerini aksatmaları, dedikodu yapmaları, eşlerinin sözlerini dinlememeleri, komşularıyla iyi geçinmemeleri, gelen misafirleri iyi ağırlamamaları ile eleştiri konusu edilir (Ergin, 2014: s.76-77).

İstenmeyen kadınının vasıflarından olan iftira ve dedikodu kesin bir dille kötülenir, topluma vereceği zarar dillendirilir: "*Âbâdanca bay evleri harâb eyler bühtân sözi*" (Ekici, 2019: s.87). İftiracı ve dedikoduculara beddua ve dillerinden korunmak için Dedem Korkut dua eder: "*Polada tohunsun çokul başı; ayakların ağzından, çokulların dilinden, kuru bühtân belâsından, Dedem der; Hakk Te'âlâ sahlasun cânunızı*" (Ekici, 2019: s.87-89).

Arzulanan kadın, eşinin isteklerini göz ardı etmez, dâima erinin gönlündeki arzuya uygun yaşamasını ve davranmasını bilir: "*Say sancaklı Oğuz kızı helâlinün koyundan çıkubeni ayağı altında bezenende, düzenende; igidünün gönlin alub gev-cüdüde*" (Ekici, 2019: s.123-125). Temiz elbisede kir bulunmaz bu sebeple kavgacı olmaz: "*Altun-ilen gümüşi sinide pas eğlenmez; arı etekli nîk-zenlerde kav eğlenmez; arı atlas, ipek donda çirk eğlenmez*" (Ekici, 2019: s.117-119). Kötü huy pintilik sebebiyledir: "*Altun-ilen gümüşi de pas eklense, aslında müfessereti var, mâni'i andan; arı etekli nîk-zenlerde kav eglense, aslında pintisi var, mâni'i andan*" (Ekici, 2019: s.119).

Gelin kaynana yahut gelin kayınbaba ilişkisinde, kadının konumu ve rolünün ne gerektirdiğine de değinilir. Kız, kaynanası ve kayınbabasına saygılı olmalı ve onlarla birlikte yaşmalıdır: "*Oğuz senün içüne bir kız gele, gelin düşe; ol gelin ay*

başına yetişmedin yaşmakınun altından donguldana; yıl başına yetişmedin kayın ata-y-ilen kayın anaya dil yetüre; başum bahtı alp igidüm, atan yaman, anan yaman, menüm evcegizimi ayır deye; evcegin ayıra” (Ekici, 2019: s.111).

Eşine gönül alıcı sözler ile hitap etmesi gereken kızı beklenen bir diğer meziyet ise sofraya kurabilmesidir: *“Akşam olanda başum bahtı alp igidüm dadlı ta'amlı zâd bişürmişem gel, ye deye; kayın atanun minnetinden, kayın ana cevinden kurtuldum şükür deye*” (Ekici, 2019: s.113).

Sofra sermek için eşiğindeki çift öküze ve sağmallara da iyi bakmalıdır, aksi halde yok olan zamanda ailesini ekmek, ayran diye komşularına muhtaç eder: *“Eşiğinde çift kâvine osal bahan akır kızluk olanda, akır şehirler kıyısında nân nân deyüb çakırmaz-mı; eşiğinde sağınına osal bahan, yaz günleri kara çanak götürübübeni, akça ayran deyübübeni, konşılara gezinmez mi*” (Ekici, 2019: s.83-85).

Erkeğin koç benzetmesi ile verildiği boyda, örtülü biçimde kız da ağayıl ile benzeştirilir. Baba evinde muradına maksuduna erişen dorlak oğlanın sevincinin hemen ardından ağayılın evlat verdiği ve buna sevindiği görülür: *“Ağayillar sevinür, yaza karşı meleşüben dölin tökse*” (Ekici, 2019: s.103). Bir başka soylamada körpe kuzu doğurup onları kemâlâta erdirmenin ağayıl erdemi olması zikrinin hemen ardından merd yiğit bahsine girilmesi: *“Ağayillar erdemidür, yaza karşı meleşüben dölin tökmak, körpe kuzu besleyübübeni kâmil etmek*” (Ekici, 2019: s.91); ayrıca Lala Kılbaş'ın Kazan'ı ağayillar içindeki koça teşbihi de kızın ağayıla benzetilmesi savını destekler niteliktedir: *“Ağayılun koçkarısan olmag-ilen*” (Ekici, 2019: s.137).

Dede Korkut Boyları'nda ailenin biyolojik işlevi önemsendir, bu işlev diğer işlevlere göre öncellenir, ailenin devamının sağlanmaması veya çocuğun olmaması Tanrı tarafından o eşlerin kınandığını gösterir, toplum da bu durumu kınar. Eşler çok üzülür, toplumdan kendilerini soyutlar, çocuklarının olması için açları doyurmak, çıplakları giydirmek, borcu olanların borcunu karşılamak, büyük ziyafetler vermek, Tanrı'ya dua etmek gibi bazı pratikler gerçekleştirirler. Bu pratiklerin olumlu sonuçlanması hem aile hem de toplum açısından önemlidir, sevindirici sonuç herkesin katıldığı geniş katımlı ziyafetler ile kutlanır (Ergin, 2014: s.73-251).

Eşine bir evlat vererek bu ödevini yerine getirirse de kutsuz gelinin doğurup yetiştireceği çocukların da toplumsal ahlâk kaidelerine uymayacağı inancı hâkimdir: *“Hakk Te'âlâ ol gelinden 'ıyâl verse dudağları yalama oğlı ola, beş yaşına yetişmedin yetmiş yaşar kocalara dili dege; igirmi yaşına yetişmedin sakkal basa; otuz yaşına yetişmeden ortalana; kırh yaşına yetişmedin kırkıl sepe; ellisinde, altmışında ecel alsa yıkılalar, götüreler daha-mı devletli koca deyübübeni söyleyeler; ol zamanun kocası elli, altmış yaşında âdam öle*” (Ekici, 2019: s.113).

Başta zikredildiği üzere, ikinci plâna itilmişlik olsa dahi: *“Kutsal aile kavramını ve ailede kadınların ne kadar değerli olduğunun ilk örneklerini destanlarda*

görürüz” (Seyidoğlu, 1991: s.400). Aslında, aile kurumu ile birlikte anne olan kadının değeri artar. Süt emzirip evlat doyurup büyüten ana övülür. Anne ve ilerleyen yaşlarında nine; sofraya düzeni, yemek tuzu, ev bereketi olur: “Yağlı sütin toh emitse ana yahşı” (Ekici, 2019: s.117), “Ak bürçekli kedbânular aşun düzi¹⁹, ev bereketi” (Ekici, 2019: s.37).

“Analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer sağlamış, destanlar onu ilâhi bir varlık, bir dişi Tanrı gibi düşünmüşlerdir.” (Demirel, 1995: s.87) Bu düşünüşün sebebini Gökalp, şöyle açıklar: “Eski Türk medeniyetinde kadınların yüksek hukuka mâlik olması mâderi batının Türklerde uzun müddet devam etmesinin neticesidir” (Gökalp, 1982: s.239).

Hane bereketi olsa da, erkeğin düşman karşısındaki korkusunun sebebi annesi olur: “Er igidün ganimi karşı gelse, yüz çevirüb geri dönse yüreginde korkusu var, dâyisinde²⁰ kötisi var mâni’i andan” (Ekici, 2019: s.119).

Kadında Oğuzun aradığı en önemli vasıf ise iffettir. “Selcen” ismi üzerine etimolojik bir çalışma yapan Özkan, bu adın temiz, saf, iffetli anlamlarına geldiğini bildirir (Özkan, 1995: s.907-914).

Kınalızâde, “Aile ve Çocukların Terbiyesi” başlığında bunu tercih sebebi gösterir: “Hanımların faziletli ve olgun olanı, akli, dini, iffet ve namusu, edep ve hayası yerinde olanıdır. Eşine muhabbet ve samimiyetle bağlıdır. Eşinin rızası nerede ise ona önem verir. Namusunu korumak esas gayesi olur. Nankörlük ve kadirbilmezlik yapmaz” (Kınalızâde Ali Efendi, 1979: s.41).

Ancak, namus ve iffet yalnızca kadında aranmaz, erkek de en az onun kadar iffetini muhafaza etmelidir. Dedem Korkut bu değerden mahrum yaşayan kişiler için beddua eder: “Er nâmusı erde gerek; er gayreti erde gerek; eger erdür, eger hatun, bu dünyada nâmuslu, gayretli koççak gerek, nâmussız, gayretsiz âdem oğlu arı cihânun yüzünde gezmeyüben kara yerün altında gürda gerek” (Ekici, 2019: s.93).

3. İlk Birliktelik

Gelin ve damadın düğünlerinin nihâi; birlikteliklerinin ise fiziksel manada ilk aşaması olan gerdek, “toplumsal bir kabul yoluyla” (Giddens, 2013: s.247), kız ve erkeğin gözlerden uzak bir mekânda kavuşmaları, ilk defa yalnız kalmaları ve ilk

¹⁹ Ekici, “sofra düzeni” (Ekici, 2019: s.159) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, “yemeğin tuzu” (Azmun, 2019: s.69) olarak aktarır. Shahgoli vd. de dizinlerde “yemeğin tuzu” (Shahgoli vd., 2019: s.231,243) manasını verir.

²⁰ Ekici, “sütanne” (Ekici, 2019: s.93) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Shahgoli vd., dizinlerde “dayı” (Shahgoli vd., 2019: s.240) karşılığını verir; Azmun ise “(?dayısında)” (Azmun, 2019: s.83) biçiminde günümüz Türkçesine aktarır; ama sözlükçede bu kelimeye yer vermez.

birlikteliklerini kurmalarındır. Nirun'un aile tanımında “*kapalı sosyal ilişkiler örüntüsü*” biçiminde verdiği “gerdek” insan neslinin devamını sağlamak adına bir gerekliliktir (Nirun, 1994: s.17).

Dede Korkut Boyları'nda evlilik aşamalarında en canlı olanı, en az evlilik kadar önemseneni ve hakkında çokça söz edileni gerdektir. Etrafında çeşitli ritüeller oluşan gerdek geleneksel bir forma bürünmüştür. Bu gün kutsal kabul edilir, erkek günün şerefine bir ok atar, okunun düştüğü yere süslü bir çadır dikilir, buna “*gerdek dikme*” denir. Kızın gönderdiği bir kırmızı kaftanı giyer böylece gerdeğe girer, evlenme çağı gelmiş erkekler için kırmızı kaftanı giyememek üzüntü vericidir. İlk gece yaşanacak olanlar veya gerdek; birçok yerde “*muradına erişmek, maksuduna ermek, murat verip murat almak*” şeklinde tabir edilir. Muradına erememek aile bireyleri ve evlenen çiftler açısından elem vericidir. Gerdeğe herhangi bir sebepten ötürü girmek istemeyen erkek eşiyile kendisi arasına bir kılıç koyar. Gerdek uykusu bazen kahramanın başına türlü belalar getirir. Gecenin amacına ulaşmaması kız açısından uğursuzluk sebebidir. Gerdek çadırı çoğu yerde erkeğin babası tarafından hazırlatılsa da; Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda kızın babası tarafından dikilir.

Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da, hemen hemen aynı kalıp ifadeler kullanılarak erkeğin o günkü sevinci aktarılır: “*Dorlak oğlan sevinür, atasının evünde muradına, maksûdına Hakk yetürse*” (Ekici, 2019: s.103).

Böylelikle, yeni evli Oğuz kızının bir vazifesi de eşi ile birlikte murada maksuda erişmek, yiğidinin gönlünü almak olur: “*Say sancaklı Oğuz kızı helâlinün koy-nından çıkubeni ayağı altında bezenende, düzenende; igidünün gönlin alub gevçü-dende*” (Ekici, 2019: s.123-125).

“*Akıl, iffet ve haya sahibi olan kadın arzu edilmeli*” (Kınalızâde Ali Efendi, 1979: s.43) fikri “*helâli*” kelimesi ile birlikte değerlendirilince evlilik dışı birlikteliğin onaylanmadığına işaret eder ki İbn-i Fadlan Türklerde gözlemlediği bu üstün meziyeti şöyle detaylandırır: “*Türk kadınlarının ne kocalarının ne de yabancı erkeklerin önünde kapanmadıklarını, zinanın ne olduğunu bilmediklerini söyledikten sonra, birinin zina işlediği duyulursa cezasının çok ağır bir ölüm olduğunu anlatır: Zina işleyen biri olursa, iki ağacın dallarını bir araya getirirler. Zina edeni bu dallara bağlar, sonra da bu dalları bırakırlar. Böylece bu iki ağaca bağlanmış insan ikiye bölünür*” (Gökyay, 2007, 1082-1083).

4. Kardeş

Dede Korkut Boyları'nda kardeş sevgisi, kardeşlerin bağlılığı aile yapısı içerisinde önemli bir yer teşkil eder. Kız kardeşler “*ece, sıymı*” (Dilek, 2008: s.541-563) olumlu durumlarda kardeşleri için sevinirken, olumsuz bir durumda; örneğin erkek kardeşlerinin esir düşmesi; üzümler karalar giyer yas tutarlar, yasları kardeşleri gelinceye kadar sürer, bu süreçte gülmezler, eğlencelere katılmazlar, beyaz elbise giymez, ak otağa girmezler. Erkek kardeşler “*karındaj, aka*” (Dilek, 2008: s.541-563) ise

birbirlerine destekçidirler, birbirleriyle dertleşirler, birbirleri uğruna savaşır, mücadele ederler. Aralarında çok güçlü bir ilişki vardır; öyle ki anne ve babanın sözü tutsak olan kardeşini kurtarmaya giden bireye tesir etmez, ebeveynlerine kardeşinin yaşadığı ve tutsak olduğu haberini gizlediklerinden ötürü erkek çocuk çok kızar, Tanrı hakkı ile anne hakkı bir olmasa kardeşi için annesine zarar verecektir, kardeşini kurtarmak için gerdeğini bozar, oğlunun başına yemin eder ki oğul baba için çok değerlidir. Bir boyda erkek kız kardeşi için başlık ister ve kız kardeşinin dul kalmasına gönlü razı olmaz. Küçük kardeş büyüğüne saygı gösterir bunun ifadesi olarak elini öper, büyük ise küçüğünün boynunu öperek sevgisini yansıtır. Kardeşler arası ilişkilerin bu denli güçlü ve yıkılmaz olmasını Oğuz, bozkır kültürünün çok olmasına dayandırır (Oğuz, 1996: s.38).

“Destanlarda kardeş sevgisi ve kardeşe sahip olmanın ehemmiyeti türlü vesileler ile belirtilir. Hattâ destanlardan bazılarının konusu, tutsak düşmüş kardeşin kurtarılışı veya öcünün alınmasına dâirdir” (Sümer, 1999: s.390).

Boyda kardeş bahsi iki yerde geçer. Kişinin kardeşi onun için maddi ve manevi anlamda güçtür: *“Altı kardaş bir arada olduğu arha güci”* (Ekici, 2019: s.37). Kazan Han'ın ejderhayı öldürdükten sonra yurduna dönüşünün anlatıldığı kısımda ise Kazan ejderha olmuş ise kavmini ve kardeşini tanımayacağı dillendirilir, buradan kavim-kardeşin önemli olduğu ve korunması gerektiği sonucuna varılabilir: *“Ola eger Gazan ejdeha olubdur, ne kavm tanur, ne kardaş tanur”* (Ekici, 2019: s.147-149).

Erkek ve kız çocuk bahsinden hemen sonra Dedem Korkut yalnızlıktan Kadir Allah (cc)'a sığınmayı öğütler: *“Yalkuzluk yavuz işdür yâ âdem, bilgil anı”* (Ekici, 2019: s.39). Bahsi geçen yalnızlık metnin bağlamı içinde okunacak olursa kasıt kardeş yahut çocuktur.

5. Dayı/Amca

Dede Korkut Boyları'nda yeğen dayı *“taay, kök taay”* (Dilek, 2008: s.541-563) ve amca yeğen ilişkisi akıl alıp akıl verme yani danışma veya esarete bir birine yardım edip kurtarma şeklindedir. Haksız yere asi olan ve namertçe bir yiğidi öldüren dayı, bir boyda yeğeni tarafından öldürülür (Ergin, 2014: s.243-250).

Çekirdek aile bireyleri arasındaki ilişkilerden sonra Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'a hâkim olan dayı-yeğen/amca-yeğen ilişkisidir. Kazan Han ve Aruz Koca arasında geçen olaya benzer bir durum burada da vuku bulur. Han Afşar dayısı Konur Alpun boynunu vurmuştur, soylamada herhangi bir sebep sunulmazken, bu fiil kahramanca bir tavır olarak verilir: *“Kayıdışda Kaplantu Gediginde dayısı Konur Alpun Boynın Uran Han Afşar”* (Ekici, 2019: s.129).

Dayısı Kazan Han'ı keşiş sanan Yegenek de ona küfreder: *“Tanımayub dayısı Gazanı keşiş deyüb ağzın sögen Yegenek”* (Ekici, 2019: s.79-81).

Dedem Korkut'un gelecekte haber verdiği bir soylamada ise Türk soylu oğlan utancından öz dayısına seslenemezken, Tât soylu olan oğlan dayısına dayı diyebilmektedir: "Tât kızından doğulan oğlan dayısına dayı deye; Türk kızından doğulan oğlan dayısına dayı deyebilmeye; dolandura, döndüre halo deye" (Ekici, 2019: s.109-111).

Dayının ön plâna çıkması; Köprülü'nün "mâderi semiyye" dediği akrabalığın ana tarafından sürmesi, özellikle ailenin reisinin eski Türklerde anne değil dayı olmasının kalıntıları şeklinde yorumlanabilir (Köprülü, 1980: s.16).

Boyda iki yerde amca-yeğen münasebeti görülür. Kara Budak yaptığı işler ve gösterdiği civanmertliklerle amcası Kazan'a ümit olur (Ekici, 2019: s.35). Kazan Han'ı karşılamaya giden Kara Budak amcası ile söyleşir, amcasına ya gazabı doku-nacaktır ya da amcası ona göz aydınlığı verecektir. Delil - göz aydınlığı avlanan ejderhadan talep edilir: "Ammu, seni ejdeha oldı derler, eger ejder olmayuben menüimilen gümür gümür danış, dedi; danışmasan sahâr okun peykânı-y-ilen öldürürüm Gazan seni, kara polad kılıcun yalmâni-y-ilen doğrarım Gazan seni; eger ejdeha öldürübsen gazavâtun mübarek, avından bir şıla(n)lıga²¹ mana vergil" (Ekici, 2019: s.149).

6. Mekân

Türk boyları, bilhassa Orta Asya bozkırlarının zor şartları altında yaşam mücadelesi verirken, coğrafyanın getirdiği bir zorunluluk olarak yarı göçebe yahut atlı göçebe diyebileceğimiz yaşam tarzını benimsemek durumunda kalmıştır. Bu durum geçimlerinin hayvancılığa dayanması ve hayvanları otlatmak için geniş alanlara dönemsel olarak ihtiyaç duymalarına sebep olmuştur.

"Dede Korkut hikâyelerinde anlatılan göçebe Oğuz Türkleri, atlı göçebe medeniyetinin hemen hemen bütün hususiyetlerini devam ettirmektedirler. Göçebe hayatı tanzim eden ana faktör tabiatın bizzat kendisidir. Hayat tarzı devamlı hareket ve mücadeleye dayanır. Tabiat ve çevre şartlarıyla devamlı mücadele ise, sürekli kuvvetli olmayı ve kalmayı gerektirir. Bu bakımdan göçebenin hayatını devam ettiren esas unsur kuvvettir. Bu kuvvet fizik, yani maddi kuvvettir" (Yıldırım, 1998: s.196).

Kaplân'a ise Türkleri göçebe yapanın at sürüleri olduğu, Türklerin at sürülerini beslemek için yaylak ve kışlak olmak üzere iki türlü hayat yaşadıkları fikrini paylaşır (Kaplan, 1979: s.27). Dede Korkut Oğuznâmeleri'ni "atlıgöçebe" bir kavmin, Oğuzların, tarih destanları olarak nitelendiren Kırzioğlu, bu mekânların da günümüzde hangi alana tekabül ettiğine dair açıklamalarda bulunur (Kırzioğlu, 1966: s.24-25).

²¹ Ekici, "delil" (Ekici, 2019: s.204) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, "göz aydınlığı" (Azmun, 2019: s.88) olarak aktarır.

Yarı göçebe kültürün izlerinin görüldüğü soylamada yer vücut, akarsular damar aktarması ile doğa bir insana benzetilir: “*Karşı yatan kara dağlar el yaylakı, ayındırı daşkun sular yer damarı*” (Ekici, 2019: s.37).

Yaylak, hayvanların otlatıldığı, çadırların kurulduğu, meclislerin tertip edildiği tüm doğası ve fonksiyonu ile aktarılan dağlık bir yerdir: “*Yerden göge ucalubdur yanı karlı, elvan otlı, gök sünbüllü güzel dağlar, çıkub çıkub ağır eller, al ordular ol dağları yaylamasa, söküsinde bidev atlar örüg üste otlamasa, sırtlarında kızıl ge-yik, kır teke sıçraşmasa, çeşme suyununüstinde ala sâyebân çatılmasa, çârhovuzlar çapılmasa, kızıl güller sepilmese, yanıl almalar tökülme, sürahiler düzülmese, la’l-i çakır süzülmese, körpe kuzular çevrülme, av etinden dadlu kebâblar buyrulmasa, o çaka den bezâdeler içüb içüb yetürme, yerden göge ucaldı, yanı karlı, elvan otlı, gök sünbüllü, güzel dağlar neye yarar, neye yarar*” (Ekici, 2019: s.49-51).

Ulaş oğlu Kazan Bey’in övüldüğü yahut anıldığı; Deli Dünder’in sıfatının aktarıldığı kısımlarda yaylak ve kışlaklar özel isimleri ile anılır, yaylak yine bir dağdır ve buraya çadır dikilir: “*Sâvalan Dağı yaylaklı, Sarıkamış kışlaklı*” (Ekici, 2019: s.75,133), “*Şâh Dağının üstinde sâyebân geren Gıyan Oğlu Delü Dünder*” (Ekici, 2019: s.77,129-131), “*Alaçakun Çolpa Dağının dibine getmişdüm, buyurmuşdum ala sâyebân çatılmışdı*” (Ekici, 2019: s.105).

Ârân isminde bir kışlaktan bahsolunur; fakat yaylak kadar ayrıntıya inilmez: “*Aran²² sazınun gür mişe göllerinde²³ yer yerlenür²⁴ acıklı aslan*” (Ekici, 2019: s.39,45).

Yaylak ve kışlak bahislerinin yanında yük hayvanları, yurtdan ayrılış, çardak vb. de diğer göç unsurlarıdır: “*Yükünde kölüğine osal bahan, eller yurtdan göçende, partalcukı kara yurdun bucakında karakmaz-mı*” (Ekici, 2019: s.85).

Dede Korkut Boylarında, hakikaten geniş bir mekân isimlendirmesi ve bu mekânlara ait bazı parçalar zikredilir. Bahsi geçen ve kültürün ne yönde karar kıldığını gösteren en geniş anlamda mekân: yaylak ve kışaktır. Bu bize yarı göçebe kültürün varlığını gösterir. Daha dar manada ise hayatın sürdürüldüğü yerler ve bu yerlerin parçaları: ev, çadır, otağ, doksan başlı ban ev, altın ban ev, dünlüğü altın ban ev, ordu, yurt, ocak, ağ ban ev, ipek kırmızı halı, mutfak, ala sayvan, çetir otağ, oda,

²² Ekici, “*sıcak*” (Ekici, 2019: s.160,161-162) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıp sözlükte “*yaylaya göre alçak ve sıcak yer, kışlak*” (Ekici, 2019: s.207) manasını verir; Azmun, “*kışlak*” (Azmun, 2019: s.69,70) olarak aktarır.

²³ Ekici, “*göllerinde*” (Ekici, 2019: s.160,161-162) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, “*kollarında*” (Azmun, 2019: s.69,70) olarak aktarır.

²⁴ Ekici, “*yuva yapan*” (Ekici, 2019: s.161-162) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıırken; Azmun, “*kükreyen*” (Azmun, 2019: s.69,70) olarak aktarır.

gölgelik, (altın) pencere, baca, kapı, pınar başı, eşiktir. Bütün bu yerlerle ilgili bilgimiz sadece bahis konusu yapılmasından ötürü sınırlı kalır (Ergin, 2014: s.73-251).

Boyda olaylardan önce veya sonra bahsedilen kültürün önemli bir ögesi olan çadırlar dikilir. Genellikle han - bey çadırı, içerisinde yahut etrafında cereyan eden sosyal, siyasal ve kültürel olaylarla birlikte detaylandırılır. Bu mekânda elçiler kabul edilir, ozanlar söyleştirilir, tellallar seslenir: “Ortalukda elçi düzer; ...; ulu hanlar ordusunda²⁵ cârçı cârlar; kadîmîden Dedem der; ozan kopar” (Ekici, 2019: s.41).

Bayındır Han'ın vasıfları zikrinde, han çadırı ala renkli, geniş gölgelikli ve bol iplidir. Çadırın önünde tente biçiminde bulunan gölgeliğin genişliği, çadırı tutan iplerin fazlalığı onun büyüklüğüne kinayedir: “Al ordulu ülen yerde ülen yere tiki-lende bâr-gâh evli, atlas ilen yapılanda gen sâyebânlı, aşrı aşrı çekilende bol tana-blı” (Ekici, 2019: s.73).

Kazan Han'ın büyük çadırı ise aktır ve bölümlerden müteşekkildir, çadırda beyin hususî odası vardır: “On min yağı geldüğünü eşidende kol götürüb ak otak içinde öyine girdüm²⁶” (Ekici, 2019: s.125). Ejderhayı avladıktan sonra onun derisinden bir çadır daha diktirir, bu çadır da büyüktür, Bayındır Han'ı burada yedi gün ve gece misafir eder: “Sâyebânınun yelkenlerin ejdehanun derisinden eyledi” (Ekici, 2019: s.147), “Ejdeha derisinden düzilmiş sâyebânı tikdi; Bayındır Pâdşâh sâyebânın altında bağdaş kurdi; yeddi kün, yeddi gece pâdşâhı konakladı” (Ekici, 2019: s.151).

Dede Korkut boylarında; çadırın beyaz, kırmızı veya kara olması duygu durumuna, yaşayan kişinin cinsiyetine veya çadırda gerçekleşecek olan eylemin konumuna göre değişir. Aynı şekilde zarar görmüş veya zarar görmesi istenen mekân da misafir gelmeyen evler de olduğu gibi, kara olarak tarif edilir (Ergin, 2014: s.73-251).

Kazan Han, av sonrası da çadırına gidecektir, avın bereketi için Yaradan (cc)'a dua eder: “Akalarum kimse menümlen gelmesün, hemî orduya varunuz, men yalkuz bir av avlaram gelürem” (Ekici, 2019: s.133), “Men akalarumdan ayrıldum, bir av avlayım, eli avsız getmeyim; orduya sen meni eli avsız koyma” (Ekici, 2019: s.133-135). Av esnasında yedi yerde yanan meşale görür ve bunu çadırların ışığı sanar: “Gazan sandı öz ordusunun çerağ ışığıdır²⁷” (Ekici, 2019: s.135).

Köprü, boyda işlevi ve kurucusu ile yer alan başka bir mekândır. Köprü Yaradan (cc)'a yaklaşmak, insanların üzerinden meşakkati gidermek için kurulur:

²⁵ Ekici, “ordu” (Ekici, 2019: s.160) biçiminde günümüz Türkçesine aktarıp sözlükte “çadır, otağı” (Ekici, 2019: s.210) manasını verir; Azmun, “çadır” (Azmun, 2019: s.69) olarak aktarır.

²⁶ Ekici, “ak otağ içindeki evime girdim” (Ekici, 2019: s.200) biçiminde günümüz Türkçesine aktarırken; Azmun, “ak oda içinde oyuna girdim” (Azmun, 2019: s.84) olarak aktarır.

²⁷ Ekici, “ordusunun meşale ışıkları” (Ekici, 2019: s.201) biçiminde günümüz Türkçesine aktarırken; Azmun, “çadırını aydınlatan ışık” (Azmun, 2019: s.86) olarak aktarır.

“Ahar çaylar üstine körpi salım” (Ekici, 2019: s.139). Köprülerin üzerine çadır dikilip çeşitli meclislerin kurulduğu da olur: “Samur Suyı üstinde içki kuran Gıyan oğlu Delü Dünder” (Ekici, 2019: s.77), “Çeşme suyunun üstinde ala sâyebân çatıl-masa” (Ekici, 2019, s.51).

Gelecekte söz eden Dedem Korkut bir soylamasında yerleşik hayata geçişin izlerini aktarır, oba ve kentlerin kurulacağından mevsimsel ve kültürel değişimler gerçekleşeceğinden de bahseder: “Yazı, kışı bilinmez yıllar ola; kuvveti, gücü bilinmez eller ola; yaylaklar kışlak ola; kışlaklar yaylak ola” (Ekici, 2019: s.109), “Silintiler yıkıla, bir yerde oba ola; derintiler yıkıla, bir yerde kentli ola” (Ekici, 2019: s.109), “Tât evü-y-ilen Türk evü bir araya konşu ola” (Ekici, 2019: s.109).

Yerleşik hayat tarım toplumuna geçişin de habercisidir, yaşam tarzının da değişmesi ile birlikte bereket de yok olacaktır: “Dere, tepe kalmasa, ekin-ilen şahm ola; dana bozu kalmaya çifte gede; oğlan, uşak kalmaya ekinci ola; ekincisi çok ola; yerin de bereketi yok ola; çok ekeler az götüreler” (Ekici, 2019: s.111).

Görüldüğü üzere değişen/değişmekte olan mekân yahut yaşam şekli-yaşanılan yer, destan metinlerinde yer alan kahramanın da doğmasını sağlayan unsurlardan biridir. Mekânın birey üzerindeki tesiri oldukça güçlüdür. Günay, atlı-göçebe kültür ve medeniyetini yaşayan bir toplumun insanının ağır tabiat ve geçim şartlarına dayanmaya, kuvvetli ve heybetli olmaya mecbur olduğunu ve dış dünyaya karşı fiziki olarak güçlü olan bu insanların iç yapılarının da güçlü olması gerektiğini (Günay, 1998: s.5) vurgular.

Sonuç

Sair milletlerden farklı olarak, büyük bir medeniyet tesis eden ve ciddi bir töre fikriyle yaşamlarını kuşatan Türkler; birey, aile ve millet esasına dayalı cihanşümul devletler kurmuşlardır. Devletin de milletin teşekkül ettiği en küçük topluluk ailenin de temeli birey olmuştur. Bireyi yetiştirmek esastır, çünkü Türkün tefekkürüne göre donanımlı yetiştirilen her fert bir devlet demektir.

Milli anlatılar olan destanî metinlerimizde de zikredilen fikrin neticesi olarak; o büyük devlet ve medeniyetin mimarı, törenin kurucusu - sürdürücüsü, evin bereketi, yurdun başçısı, baba ve annenin göz aydınlığı, neslin ve iktidarın varisi sıfatları ile muteber bir statüye konumlandırılan hususiyetle erkek çocuktur ve yapacağı her işle öncelikle babasının daha sonra dayısının, amcasının yüzünü ağartacaktır. Çocukluk çağı ya hiç olmayan yahut çabucak geçen bu tipin ilk vazifesi şüphesiz kahramanlık gösterip ad almasıdır. O, ad olarak toplumsal konumunu pekiştirir. Neslin devamlılığı manasına gelen erkek çocuk, namını elde ettikten sonra kendisine münasip bir eş bulup evlenmelidir, burada gaye tek eşliliğidir. Onun, umumiyetle bir bahadırılık sergileyip rakiplerini alt ederek hayat arkadaşını elde etmesi gerekir. Muradına maksuduna erişeceği ilk gece; o, ailesi ve toplum için hususi bir önem arz

eder. Babasının yegâne halefinden beklenenler, değeri ile doğru orantılı biçimde zamanla artar. Her işinde Allah (cc)'a dayanmak, manevi ve milli değerlere riayet etmek, din uluları ve mensup olduğu milletin büyüklerini örnek almak, onlara hürmet etmek, düşünerek hareket etmek, babasının yokluğunda yurdun başçısı olmak, kendisinden önce aile ve milletini düşünmek, koruyup kollamak, namus ve iffeti muhafaza etmek, cömert olmak, alçak gönüllü olmak, kalmışların elinden tutmak, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, ata adını yürütmek, ata sözünü iki etmemek, mert ve korkusuz olmak, her işinde ölçülü olmak, sofraya kurmak, yemek yedirmek temel sorumluluklarıdır. Yaşı ilerledikçe saçları ağaran erkek, artık baba/dede sıfatları ile toplum nezdinde obanın uğuru olur.

Atlı göçebe kültürünün de tesiri ile “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy”da erkek, toplumsal kıymeti açısından görüldüğü üzere sürekli yükselen bir ivme gösterse de; kızın itibarı - kız doğumundan itibaren yapıp ettikleri hatta yapmadıklarından dahi sorumlu tutulduğundan - inişli çıkışlı bir ivme gösterir.

Düşmandan beter, ev bozan, el gelini olan, genç kızlığa gelinceye kadar çekinik bir karakter sergileyen/sergiletilen kıza, ev işlerinde annesine yardım dışında bir görev verilmez. Evlilik çağına gelince ondan beklenen ilk vasıf, kendi inisiyatifinde olması dahi, güzelliğidir. Ancak en fazla önemsenen durum kızın iffetini muhafaza etmesidir. Hayatını bir erkekle birleştirdiğinde vazifesi; erinin gönlünü görmek, murat verip murat almak, ona tatlı dilli davranmak ve bir çocuk vermektir. Yemek yapmak, ehli hayvanlara bakmak gibi gündelik işlerde onun görev alanındadır. Gelini, kaynana ve kayınbabası ile aynı mekânda yaşamalı, onlarla iyi geçinmelidir. Anne olan kadın çocuklarını besleyip büyütme görevini de alırken artık toplum nazarında bir değer kazanıp yemeğin tuzu ve bereketi olur. Buna rağmen çocuklarda kötü bir hasletin var olması annenin eksikliğine bağlanır.

Dede Korkut'un on üç boyunda da ahlâkî etiklerin tahrifi; fert, ocak ve boy için felaket ile neticelenir. Farklı iki cinsiyet üzerinden verilen ailevi ve toplumsal değerler aslında tüm toplum fertlerinin tek tek ödevidir. Hülâsa, tüm fiillerin ve edilmemesi gereken vasıfların gaye-i neticesi: iyi bir birey, milli ve manevi değerler ile örülü bir aile ve toplum, nihayetinde ise evvelinde olduğu gibi Kadir Allah (cc)'a kul, Hz. Peygamber (sav)'in şefaatine layık ümmet, Şâh-ı Merdân Ali (ra)'yi pir bilip ona sıdkı bütün derviş olmaktır.

Dedem Korkut'un geleceği görmüşçesine terennüm ettiği soylamalarında tatlı birliğin bozulup yerini çekişmeye bırakacağı öngörüsü ve sosyal analizi, modern dünyada çözülen aile ve etik değerlerin yok oluşuna işaret ederken; kadim Türk ailesinin yeniden inşası, esasen mana ile kurulan kurumun ihyâsı ile olacaktır.

Kaynakça

- Aça, M. (2003). *Türk Kahramanlık Destanlarının Öksüz-Yetim Bahadırları. Milli Folklor*, (58), 67-75.
- Azmun, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması - Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Başgöz, İ. (1998). *Dede Korkut Destanında Epiyetler* (çev. N. Özdemir). *Milli Folklor*, (37), 23-35.
- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası* (İkinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Berbercan, M. T. (2009). "Kür" Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (25), 171-182.
- Beşirli, H. (2011). *Dede Korkut Hikâyelerinde İktidar Göstergesi Olarak Yemek Sembolizmi*. Yeşil, Y. (Editör). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: TÜRKSOY, 103-113.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği* (Üçüncü Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, H. (1995). *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları İle Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilek, İ. (2010). *Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gök-yüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler*. *Milli Folklor*, (85), 46-56.
- Ekici, M. (2019). 13. *Dede Korkut Destanı: "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!*. *Milli Folklor*, (122), 5-13.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası - Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar*. *Milli Folklor*, (123), 5-22.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Dede Korkutun Yeni Nüshası Üzerine Konu - Bağlantılar - Yer - Zaman - Okuyuş*. *Dil Araştırmaları*, (24), 7-13.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-1*. (Dokuzuncu Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *Aile ve Mahrem İlişkiler* (çev. Z. Mercan). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 242-291.

Gökalp, Z. (1982). *Türk Ailesinin Tekâmülü*. Çay, M. A. (Hazırlayan). *Makaleler VII*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 238-240.

Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Günay, U. (1998). *Dede Korkut Hikâyelerindeki Karakterlerin Tahlili*. *Milli Folklor*, (37), 3-12.

Güner Dilek, F. (2008). *Altay Türklerinde Akrabalık*. Arıkoğlu, E. (Editör). *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. (Birinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları, 541-563.

İnan, A. (1998a). *Makaleler ve İncelemeler I*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnan, A. (1998b). *Makaleler ve İncelemeler II*. (İkinci Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kabaklı, A. (1985). *Destan Milletın Rüyası*. *Türk Edebiyatı Destan Özel Sayısı*, (145), 4-6.

Kaplân, M. (1979). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplân, M. (2006). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. (Sekizinci Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kınalızâde Ali Efendi. (1979). *Devlet ve Aile Ahlakı*. Kahraman, A. (Hazırlayan). Tercüman 1001 Temel Eser-69.

Kızıoğlu, F. (1966). *Dede-Korkut Oğuznâmelerini Bırakan "Oğuz Kavmi" Kimdir? Halkevleri Dergisi*, (3), 24-25.

Koca: s. (2011). *Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri*. Yeşil, Y. (Editör). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: TÜRKSOY, 455-488.

Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Nirun, N. (1994). *Sistemantik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Oğuz, Ö. (1996). *Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabında Kardeşler Arası İlişkiler*. *Milli Folklor*, (31-32), 37-41.

Özkan, F. (1995). *Selcen Adı Hakkında*. *Türk Dili Dergisi*, 2/524, 907-914. Web: http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/1995s524/1995s524_00_04_F_OZ-KAN.pdf adresinden 24 Eylül 2018'de alınmıştır.

Özkan, İ. (2009). *Halk Edebiyatı ve Millî Kimlik*. Özdemir, M. Ç. (Editör). *Türk Kimliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 240-253.

Özkan, İ. (1992). *Nözügüm Destanı. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: Devran Matbaası, 297-304.

Özkan Nalbant, B. (2018). *Kür/Kül “Cesur, Kahraman” Sözcüğü Üzerine*. *Türkbilig*, (35), 155-164.

Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut’un Günbed Yazmasının Azmun ile Ekici Yayınlarında Düzeltilmeler ve Tamamlamalar*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 25-46.

Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut’un Günbed Yazmasında Geçen 50 Moğolca Kelime*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 55-81.

Sertkaya, O. F. (2020). *Dede Korkut Kitabı’nın Günbed Yazmasında Kaç Tane Boy (veya boylama) Var?*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 161-165.

Seyidoğlu, B. (1991). *Halk Edebiyatında Aile*. Sezal, İ. (Yayın Kurulu Başkanı). *Türk Aile Ansiklopedisi II*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 400-404.

Shahgoli, N. K.; Yaghoobi, V.; Aghatabai: s.; Behzad: s. (2019). *Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım*. *Modern Türkçülük Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 147-379.

Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. (Beşinci Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Uzuntaş, H. (2020). *Günbed Yazmasında Fauna*. Sertkaya, O. F.; Uzuntaş, H. *Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 109-159.

Üzüm, İ. (2007). *Rec’at*. *TDVİA*, (34), 504-506.

Vahapzade, B. (1985). *Dede Korkud’u Okurken*. *Türk Edebiyatı Dergisi Destan Özel Sayısı*, (145), 23-25. (akt. Schmide, H. A.)

Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitigi*. Ankara: Akçağ Yayınları.